

Borislav Grgin

(Odsjek za povijest, Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu)

HRVATSKA HISTORIOGRAFIJA O POŽEGI I POŽEŠKOJ ŽUPANIJI U RAZVIJENOM I KASNOM SREDNJEM VIJEKU

UDK 930(497.5 Požega)“04/14”

Pregledni rad

Primljeno: 31. 1. 2008.

U radu autor prikazuje dostignuća hrvatske historiografije posljednjih stotinjak godina o srednjovjekovnoj povijesti Požege i Požeške županije. Prateći literaturu u dijakronijskoj perspektivi, autor je grupirao radove u tri cjeline: one nastale do kraja Drugog svjetskog rata (1945.), zatim one u socijalističkom razdoblju (1945-1990) te konačno radove o srednjovjekovnoj povijesti Požege i Požeške županije od osamostaljenja Hrvatske do danas. Pri tome je pokušao pokazati i naglasiti metodološke postavke pojedinih autora, kao i specifične značajke pristupa unutar svakog od pojedinih razdoblja. Na kraju teksta autor daje i neke prijedloge za napredak u istraživanjima požeškog srednjovjekovlja.

Cljučne riječi: Požega, Požeška županija, srednji vijek, historiografija, pregled.

U srednjovjekovnoj povijesti današnje Slavonije jedno od istaknutijih mjesta, kako po gospodarskom tako i kulturnom značaju, razvijenosti naselja gradskog tipa te postojanju važnih plemićkih rodova, imali su grad Požega i Požeška županija. Hrvatska historiografija počela je iskazivati naglašeniji interes za proučavanje njihove povijesti pred stotinjak godina, početkom 20. stoljeća. Isprva, taj je interes bio ponekad vezan za uvide u širu cjelinu srednjovjekovne slavonske povijesti, a redovito je izražavao metodološke koncepcije i istraživačke dosege ondašnjeg vremena. Unatoč svim slabostima i nedostacima s današnjeg motrišta, neki od autora već su u razdoblju do 1945. godine postigli vrijedne rezultate i donijeli važne spoznaje. Nakon Drugog svjetskog rata došlo je do upadljive cezure u sustavnijem istraživačkom radu na problematici srednjovjekovne povijesti Požeštine. O razlozima navedenog stanja na ovom mjestu nije potrebno nagađati, iako bi se o tome mogle iznijeti različite pretpostavke. Nov istraživački zamah primijetio se posljednjih godina, pojavom niza novih, pretežito mlađih istraživača čija su istraživanja, naročito u posljednjom desetljeću, sadržajno i metodološki unaprijedila poznavanje srednjovjekovne povijesti požeškog kraja.

U ovom će se radu nastojati dati pregled historiografskih postignuća o Požegi i Požeškoj županiji u razvijenom i kasnom srednjem vijeku, u dija-

kronijskoj perspektivi. Težište u prikazu pojedinih autora i njihovih djela neće biti na detaljnom prepričavanju sadržaja, već na procjeni doprinosa tih radova, u spoznajnom i metodološkom smislu, rekonstrukciji povijesti srednjovjekovnog požeškog kraja. Nastojat će se među njima odrediti i naglasiti one radove i autore koji su, s navedenog motrišta, predstavljali važan pomak u odnosu na prethodnike. Sasvim je moguće da će ovakav pristup unijeti disonantne tonove u već uvriježena shvaćanja. No, jedna od nakana ovog rada svakako i jest da se među stručnjacima za srednjovjekovnu povijest Slavonije potakne rasprava o otvorenim pitanjima i dvojabama koji proizlaze iz pregleda koji slijedi.

1. RADOVI O SREDNJOVJEKOVLJU POŽEŠTINE DO KRAJA DRUGOG SVJETSKOG RATA

Početak 20. stoljeća u hrvatskim časopisima iz humanističkih znanosti pojavili su se znanstveni i stručni članci koji su problematizirali srednjovjekovnu povijest Požeštine. Među najstarijim autorima ističu su imena Gjuro Szabo, Josipa Bösendorfera i Julija Kempfa.

U nekolicini radova, objavljenih između 1907. i 1912. godine,¹ Szabo je obradio pojedine važne odsječke požeške povijesti. U radu o trima benediktinskim opatijama ustanovio je njihove lokacije, opisao njemu suvremeno stanje očuvanosti ostataka navedenih crkvenih ustanova, pri tome se osvrnuvši na njihove stilske i umjetničke značajke, te je pokušao u izvorima pratiti njihovo prvo pojavljivanje i kasnije spominjanje tijekom srednjeg i ranog novog vijeka. O Lijesnici u Požeškoj županiji Szabo je donio povijesne i zemljopisne podatke iz izvora i ranije literature, opredijelivši se za ubikaciju stare Lijesnice u današnju Razasku i Sloboštinu, s onim dijelom Malog Struga koji utječe u Savu. U najopsežnijem od spomenutih radova autor je pokušao, temeljem njemu dostupne građe, rekonstruirati povijesnu topografiju Požeške županije u srednjem i ranom novom vijeku, zahvativši u analizi velik broj naselja na požeškom području, kako onih nestalih tako i onih s kontinuitetom. Pri tome se na mnogo mjesta dotakao političke povijesti analiziranih lokaliteta i šire regije. Najkraći od spomenutih tekstova predstavlja, *de facto*, nastavak i dopunu povijesno-topografskih analiza iz prethodnoga članka. Svi navedeni radovi imaju zajedničke značajke. Metodološki su koncipirani u skladu s postavkama tradicionalne historiografije s početka 20. stoljeća. Uglavnom je riječ o nizanju različitih pojedinačnih informacija iz izvora, bez ulaženja u problemske raščlambe i širu kontekstualizaciju. Tekstovi su opremljeni kritičkim aparatom, na osnovi kojeg je razvidno da je

¹ Gjuro SZABO, Tri benediktinske opatije u županiji požeškoj (Sv. Jelena de Podborje, Bijela, Rudina), *Vjesnik Hrvatskoga arheološkog društva* n. s. 9, 1907, 201-209; Lijesnica. Historijsko-geografska studija, *VHAD* n. s. 10, 1908-1909, 40-48; Prilozi za povjesnu topografiju požeške županije, *VHAD* n. s. 11, 1911, 40-60; Terra Dobouch. Historijsko-topografska studija, *VHAD* n. s. 12, 1912, 124-128.

autor građu crpio poglavito iz do tada objavljenih zbirki, poput Smičiklasova *Diplomatičkog zbornika*, zatim izdanja građe mađarskih historičara Fejéra, Pestija, Csánkija, Fraknóija i drugih, uz pokoju neobjavljenu arhivsku ispravu. Postojanje kritičkog aparata olakšava suvremenu provjeru i kritičko vrednovanje autorovih podataka i interpretacija. Unatoč svim slabostima, uvjetovanima prije svega vremenom nastanka i ondašnjom metodološkom paradigmom, navedeni radovi i danas mogu biti od koristi u upoznavanju s požeškim srednjovjekovljem.

Približno u isto vrijeme (1910.), Bösendorfer je izdao knjigu svojih bilješki o slavonskoj povijesti, u kojoj je jedno poglavlje posvećeno i Požeškoj županiji.² Radi se o kratkim zabilješkama, poredanima kronološkim redom po pojedinim lokalitetima. No vrijednost ovoga djela za suvremenog istraživača nije velika, zbog nepostojanja kritičkog aparata. Autor je glavni, povijesnotopografski dio u cijelosti preuzeo od mađarskog historičara Csánkija, s time da su izostavljene upute na arhivske i objavljene izvore koje je Csánki donosio. Iste godine iz tiska je izišla nedavno ponovno objavljena monografija Julija Kempfa, u kojoj je značajan dio posvećen razvijenom i kasnom srednjem vijeku Požeštine.³ Kempfov tekst zasniva se gotovo u potpunosti, uz literaturu, na objavljenoj građi i najvećim dijelom je opisnog karaktera. Iako je ovaj rad u osnovi tradicionalno pisan, u duhu vremena nastanka, poglavlja o crkvenim prilikama požeškoga kraja (100-117) te naročito o društvenim i prosvjetnim prilikama na požeškom području (118-123) predstavljala su važnu novost, tematski iskorak u proučavanju požeškog srednjovjekovlja, iako je autor i u tim dijelovima teksta uglavnom ostao na razini deskripcije i nizanja pojedinačnih obavijesti iz izvora. Unatoč nedostacima, Kempfov rad i danas zavrjeđuje pozornost svakog istraživača požeškog srednjovjekovlja te je, i s tog motrišta gledano, ponovno izdanje iz 1995. imalo opravdanja.

Neposredno nakon Prvog svjetskog rata i ulaska Hrvatske u novi državno-pravni okvir, iz tiska je izišla znamenita monografija Gjura Szaboa o hrvatskim i slavonskim srednjovjekovnim utverdama, u kojoj je posebno poglavlje posvećeno utverdama na području Požeške županije.⁴ Sudeći prema bilješkama Szabo se, barem u požeškom slučaju, pretežito oslanjao na tada dostupnu literaturu, a tek u manjoj mjeri na izvore. U navedenom poglavlju autor, slijedeći već ustaljene metodološke obrasce vlastitih istraživanja, opisuje njemu suvremen izgled te stilske značajke i političku povijest požeških utvrda. S obzirom na njen pionirski karakter, ova monografija u cjelini, uzevši u obzir i vrijeme njena nastanka, zadržava određenu vrijednost i danas,

² Josip BÖSENDORFER, *Crtice iz slavonske povijesti*, Knjigo- i kamenotiskara Julija Pfeiffera, Osijek 1910, 119-157.

³ Julije KEMPF, *Požega: zemljopisne bilješke iz okoline i prilozi za povijest slobodnog i kraljevskog grada Požege i Požeške županije*, Štamparija "Hrvatske tiskare i knjižare", Požega 1910, 69-123.

⁴ Gjuro SZABO, *Sredovječni gradovi u Hrvatskoj i Slavoniji*, Tisak Kraljevske zemaljske tiskare, Zagreb 1920, 109-128.

iako s potrebnim kritičkim odmakom i uz nužnu provjeru korištenih izvora i literature.

Značajan pomak u istraživanju srednjovjekovne požeške povijesti predstavljao je rad Jurja Čuka o požeškom plemstvu i županiji, iz dvadesetih godina 20. stoljeća.⁵ Temeljem izvorne građe, pretežito one objavljene u Smičklasovu *Diplomatičkom zborniku*, Čuk je u prvom dijelu rasprave pokušao utvrditi genealogiju najvažnijih plemićkih rodova na požeškom području u razvijenom srednjem vijeku, da bi u drugom dijelu rasprave pozornost posvetio povijesnom razvoju Požeške županije u istom razdoblju. Njegova opširna studija, objavljena u dva dijela u dva konsektivna broja istoga časopisa, obuhvaća ukupno 113 stranica teksta i predstavljala je do tada najopširniji rad o požeškom srednjovjekovlju. U genealoškom dijelu studije Čuk je plemstvo na području Požege podijelio na *domaće slobodno plemstvo*, među kojima je identificirao 21 rod te još nekolicinu njegovih točnije nedefiniranih pojedinačnih pripadnika, zatim na *vjerojatno domaće plemstvo* s ukupno tri plemićka roda, i konačno *gradačko plemstvo*, odnosno različite osobno slobodne službenike utvrda, podijeljene unutar sebe na nekoliko podgrupa. Kao posebnu grupu Čuk je izdvojio *doseljeno plemstvo*, navodeći među njima 17 različitih rodova. U prvom dijelu studije raspravljao je i o antroponimiji požeškog srednjovjekovnog stanovništva.

U drugom dijelu rasprave, o Požeškoj županiji, Čuk je prvo pokušao utvrditi njene granice, a zatim je kao središnji istraživački zadatak postavio utvrditi koji su dijelovi tako određene županije bili u posjedu požeške utvrde i od nje ovisni, a koji su pripadali i kojem dijelu plemstva, što je zauzelo daleko najveći dio drugog dijela rasprave. Na samom kraju Čuk se osvrnuo i na crkveni ustroj na području županije.

Treba napomenuti da je Čukova studija i dalje nezaobilazna za svakog istraživača požeške srednjovjekovne povijesti. No njena metodološka koncepcija ostala je potpuno tradicionalna i nije se odmakla od nizanja pojedinačnih informacija iz izvora, ne ulazeći, primjerice, u analizu gospodarskih i društvenih struktura, svakodnevnog života, kompleksa moći, simboličkih značenja i drugih, u suvremenim istraživanjima vrlo važnih tema iz povijesti srednjovjekovnog plemstva te srednjovjekovnih političkih i upravnih tvorbi. Čukov rad u odnosu na starije autore sadrži neusporedivo veći broj podataka, ali metodološki nije predstavljao bitniji pomak u odnosu na nešto starije Szaboove radove.

Kratka knjižica Josipa Buturca iz 1927. posvećena je lokalnoj povijesti Ruševa u Požeškoj županiji.⁶ Njen srednjovjekovni dio zasnovan je na dotadašnjoj literaturi te dijelom objavljenom, a dijelom neobjavljenom građi. Autor

⁵ Juraj ČUK, Požeško plemstvo i požeška županija od doba prvih sačuvanih imena i naziva do polovice četrnaestoga vijeka, *Rad JAZU* 229, 1924, 49-100; 231, 1925, 38-101.

⁶ Josip BUTURAC, *Ruševo i okolica u prošlosti*, Tiskara "Merkantile" (Gj. Jutriša i drugovi), Zagreb 1927, 5-22.

je obradio plemstvo na tom području, zatim zasebno pojedine manje lokalitete u okolici Ruševa te konačno crkvenu organizaciju (župe) u tom kraju tijekom srednjeg vijeka. U radu se može pronaći niz zanimljivih podataka, ali je autor također ostao na razini nizanja pojedinačnih informacija, ne ulazeći u problematsku analizu.

Grof Aleksandar Kulmer objavio je 1932. kratku knjižicu o Cerniku.⁷ U njoj se navodi da su Deževići 1715. tražili od habsburških vlasti potvrdu svojih starih posjeda u Požeškoj županiji još iz srednjeg vijeka, među kojima i Cernika, pozivajući se na listinu kralja Matijaša Korvina iz 1476. godine koju je 1516. potvrdio i Vladislav II Jagelović, a 1520. Franjo Dežević dobio je povlasticu za držanje sajмова u Cerniku.⁸

Godine 1935. izašla je iz tiska manja, popularno pisana monografija Milana Turkovića čijih se svega nekoliko stranica odnosi na požeški srednji vijek.⁹ Riječ je o nabranjanju pojedinih, po nejasnom kriteriju izabranih podataka iz izvora koji tako koncipirani nemaju veću vrijednost, bez bilješki u tekstu. Jedino je na kraju knjige pridodan zbirni popis korištenih izvora i literature, ali je analiza provedena fragmentarno, bez jasnog kriterija, te stoga danas nije upotrebljiva za ozbiljnije bavljenje požeškim srednjovjekovljem. Tek nešto korisnija jest knjižica Josipa Buturca iz 1934. godine, u kojoj su nabrojene i opisane župe požeškoga arhidakonata u vrijeme anžuvinske vlasti.¹⁰ Tijekom Drugog svjetskog rata Buturac je objavio raspravu o kretanju stanovništva kroz povijest na području Pleternice.¹¹

2. RADOVI O SREDNJOVJEKOVLJU POŽEŠTINE U SOCIJALISTIČKOM RAZDOBLJU (1945-1990)

Od sredine tridesetih godina 20. stoljeća za gotovo četvrt stoljeća praktički je zamrlo istraživanje požeškoga srednjovjekovlja, čemu su nesumnjivo pridonijela burna zbivanja i promjene sredinom 20. stoljeća. Tek krajem pedesetih godina pojavili su se novi radovi, a među autorima uglavnom se nailazi na već poznata imena. Drugim riječima, radilo se mahom o nastavku prethodnih istraživanja navedenih autora, ili o naknadnoj objavi rezultata ranije provedenih istraživanja. No s metodološkog motrišta još se dulje vrijeme nisu zapazili bitniji pomaci u pristupu, iako su promjene u svjetskoj medievistici u međuvremenu bile burne i velike. Štoviše, u radovima o požeškoj povijesti ne mogu se primijetiti značajniji pomaci niti prema tada službenim marksističkim pozi-

⁷ Aleksandar KULMER, *Grad Cernik*, Tiskara M. Bauera, Nova Gradiška 1932, 24 str.

⁸ N. dj., 2-3.

⁹ Milan TURKOVIĆ, *Prošlost opatije Blažene Djevice Marije vallis honesta de Gotho seu Kuttyeva: 1323-1773*, Primorski štamparski zavod, Sušak 1935, 5-8.

¹⁰ Josip BUTURAC, *Župe požeškoga arhidjkonata g. 1332-1335*, Zagreb 1934, 10 str.

¹¹ ISTI, Pleternica i okolica. Povjestni prikaz o kretanju stanovništva, *Hrvatska prošlost* 4, 1943, 150-173.

cijama, već su autori u velikoj većini nastavili slijediti pristupe i metode tradicionalne historiografije.

Nakon značajnih radova sredinom dvadesetih godina, Juraj Ćuk je 1959. objavio preglednu knjižicu o dijelu srednjovjekovnog plemstva u savsko-dunavsko-dravskom međurječju, među kojima je spomenuo i bana Borića, važnog na požeškom području.¹² No u samom radu Požežu je tek rubno dotakao, a rad nije opremljen kritičkim aparatom tako da suvremenom istraživaču nije od veće pomoći. Članak Josipa Buturca iz 1963. o naseljima Požeštine u kasnom srednjem vijeku dao je cjelovit pregled navođenja različitih lokaliteta u izvornoj građi pretežito iz 15. stoljeća.¹³ Autor je naveo da je Požeština u kasnom srednjem vijeku imala oko 200 naselja, od kojih je oko 190 očuvano do vremena nastanka članka. Oko 70 srednjovjekovnih naselja, prema autoru, bilo je moguće ubicirati, a za ostale je to tek trebalo učiniti. Rad je opremljen kritičkim aparatom iz kojeg se vidi da se autor poslužio do tada dostupnom domaćom literaturom, a od izvora pretežito je koristio građu iz Hrvatskog državnog arhiva te je stoga uspio pronaći priličan broj novih podataka, ali na tome se i zaustavio.

Od šezdesetih godina 20. stoljeća povjesničari umjetnosti počeli su pokazivati sustavniji interes za problematiku rudinske benediktinske opatije. U kontekstu romaničke umjetnosti o njoj je prvi raspravljao Andre Mohorovičić.¹⁴ Jedan od ključnih članaka o umjetničkoj baštini srednjovjekovlja na požeškom području nesumnjivo predstavlja rad Anđele Horvat iz 1962. godine.¹⁵ Autoričine interpretacije građe, stilske atribucije nalaza i dr. predstavljaju do danas uporišnu točku većine rasprava o rudinskoj baštini, bilo da su se kasniji autori na nju referirali slažući se s autoričinim postavkama, ili da su ih u nekim slučajevima dovodili u pitanje. Iz sedamdesetih godina 20. stoljeća vrijedi spomenuti članak Zorislava Horvata o utvrđi u Velikoj.¹⁶ Ivan Mirnik raspravljao je o jednom rudinskom nalazu.¹⁷

Pred tridesetak godina pokrenut je časopis *Vjesnik Muzeja Požeške kotline*, u kojem su se već od prvoga broja pojavili tekstovi u vezi s problematikom srednjovjekovne povijesti Požeštine. Valentin Putanec analizirao je tako

¹² Juraj ĆUK, *Banovi Beloš i Borić s plemićima od Komarnice i Baboče: primjer za povijest iz terena*, Novi list, Opatija 1959, 24 str.

¹³ Josip BUTURAC, *Naselja Požeštine u kasnom srednjem vijeku*, *Vjesnik Historijskog arhiva Slavonka Požega i Muzeja Požeške kotline* 1 (2), 1963, 9-26.

¹⁴ Andre MOHORVIČIĆ, *Problem razvoja romaničke arhitekture na tlu Hrvatske razmatran s osvrtom na ruševni kompleks Rudina u Slavoniji*, *Ljetopis JAZU* 63, 1957, 417-431.

¹⁵ Anđela HORVAT, *Rudina u požeškoj kotlini – ključni problem romanike u Slavoniji*, *Peristil. Zbornik radova za povijest umjetnosti* 5, 1962, 11-27.

¹⁶ Zorislav HORVAT, *Tvrđi grad Velika*, *Vijesti muzealaca i konzervatora Hrvatske* 23, br. 3-4, 1974, 35-39.

¹⁷ Ivan MIRNIK, *Neobjavljeni primjerak plastike s lokaliteta Rudina*, *Peristil. Zbornik radova za povijest umjetnosti* 16-17, 1973-1974, 21-22.

pronađenu opeku s glagoljskim natpisom s lokaliteta Rudina.¹⁸ Nakon provedene analize, autor je predložio dataciju ulomka u 1129. godinu što bi, prema njemu, pomaklo prema početku 12. stoljeća i utemeljenje same opatije na Rudini, pozivajući se na analogije s osnivanjem brojnih drugih benediktinskih samostana u tom razdoblju, tako primjerice onih u susjednoj Sloveniji. Putančeva pretpostavka bi se mogla eventualno prihvatiti kada bi se prihvatila njegova datacija koja se, međutim, zasniva samo na ovom natpisu i na njegovom vrlo slobodnom tumačenju.

Ivica Degmedžić u svom je radu, pak, pokušala osnažiti Du Cangeovo čitanje bizantskog pisca Ivana Kinama, carskog gramatika za vladavine Emanuela Komnena (1143-1180), prema kojem je Emanuelova vojska u pohodu na Ugarsku doprla do grada Pagatziona kojeg je Degmedžić, tragom Du Cangea, identificirala s Požegom.¹⁹ No treba napomenuti da se autoričina argumentacija temelji isključivo na prilično slobodnim jezičnim domišljanjima o istoznačnosti pojmova Pagatzion i Pozsega.

Godine 1977., povodom 750. obljetnice spomena grada Požege, tiskan je prigodan zbornik radova u kojem je nekoliko autora dalo priloge o srednjovjekovnoj povijesti Požeštine. Tako je Ivica Degmedžić, temeljem objavljenih izvora i literature, dala pregled razvoja naselja na području Požege od antike do kasnog srednjeg vijeka.²⁰ Autorica je dotakla proces kako ga ona naziva feudalizacije, zatim razvoj požeškog kastruma, grada Požege i konačno društveni život. No autorica je otišla previše u širinu na ograničenom prostoru, tako da se svako od poglavlja teksta svelo na navođenje određenog broja, po nejasnim kriterijima selekcioniranih, pojedinačnih podataka. Time je i vrijednost autoričina priloga bitno umanjena.

Bitno je sustavnije i analitički temeljitije u istom zborniku napisan tekst Josipa Adamčeka.²¹ Autor se ograničio na društvenu i gospodarsku povijest razvijenog i kasnog srednjeg vijeka te je, pretežito temeljem izvorne građe, dao zaokružen pregled povijesti vlastelinstava i drugih plemićkih posjeda na području Požeštine u ovom razdoblju. Adamčekov rad stoga i danas može korisno poslužiti istraživačima. Posebno je iz ovog zbornika važan rad Zorislava Horvata i Ivana Mirnika.²² Oni su dali sustavan pregled dotadašnjih rezultata u proučavanju graditeljske baštine srednjeg vijeka na požeškom

¹⁸ Valentin PUTANEC, Prva pojava natpisne glagoljice iz 11-12. stoljeća na području sjeverne Hrvatske, *Vjesnik Muzeja Požeške kotline* 1, 1977, 69-73.

¹⁹ Ivica DEGMEDŽIĆ, Car Manuel Komnen u Požegi, *Vjesnik Muzeja Požeške kotline* 1, 1977, 75-82.

²⁰ ISTA, Požega i okolica. Studije o razvoju naselja, u: *Požega 1227-1977*, Skupština općine Slavonska Požega – Odbor za proslavu 750-godišnjice grada Slavonske Požege, Slavonska Požega 1977, 99-110.

²¹ Josip ADAMČEK, Požega i Požeška županija u srednjem vijeku, u: *Isto*, 111-120.

²² Zorislav HORVAT – Ivan MIRNIK, Graditeljstvo srednjeg vijeka u Požeškoj kotlini, u: *Isto*, 121-157.

području. Dodatnu vrijednost rada predstavljaju crteži i fotografije kojima je tekst bogato opremljen.

Iste je godine, u povodu već navedene obljetnice, iz tiska izišla i prigodna monografija Josipa Buturca, u kojoj je značajan dio posvećen srednjovjekovlju.²³ Tekst je sastavljen prema već ustaljenom Buturčevu metodološkom obrascu. Autor se pregledno osvrnuo na Požešku županiju, grad-varoš, kaločkog nadbiskupa i požeškog župana Ugrina, požeški zborni kaptol, župu i arhiđakoniat u Požezi, naselja Požeštine, viteške redove templare i ivanovce te na koncu na ostale redove – benediktince, cistercite, franjevce i dominikance. Vrlo je pregledan i autorov rad o plemićkim obiteljima i njihovim posjedima iz 1984., velikim dijelom zasnovan na arhivskoj građi, s podacima u prvom dijelu teksta o velikašima i srednjem plemstvu, a u nastavku po lokalitetima abecednim redom o nižem plemstvu.²⁴

Ivan Mirnik donio je 1979. pregled novčanih nalaza na području Požeštine.²⁵ Među pronađenim ostavama novca postojale su i one iz srednjeg vijeka. Nekoliko pojedinačnih novčića bosanskih i srpskih vladara iz 15. stoljeća poklonjeno je iz požeške privatne zbirke početkom 20. stoljeća Narodnom muzeju u Zagrebu. Danas je izgubljena ostava iz sela Mitrovac kod Kutjeva (1014 srebrnih ugarskih denara iz druge polovice 15. i prve četvrtine 16. stoljeća), vjerojatno ukopana u vrijeme Mohačke bitke. Još jedan nalaz s područja Požeštine bio je onaj od 1245 komada groša i denara ugarskih i poljskih vladara od sredine 15. do prve četvrtine 17. stoljeća, kada je ostava vjerojatno i nastala, a pronađena je kod mjesta Jagodnjak. Autor se u tekstu zadržao na razini deskripcije nalaza. Iste godine tiskan je i opširan pregled dijela nalaza iz rudinske opatije koji se čuvaju u požeškom muzeju, rad autorice Eleonore Geber.²⁶

Julije Jančula je 1980. u vlastitoj nakladi objavio knjigu o Cerniku.²⁷ Razvijenom i kasnom srednjem vijeku autor je posvetio znatan dio knjige.²⁸ Radi se o tekstu pretežitom zasnovanom na literaturi, a tek u znatno manjoj mjeri na izvorima, dok je metodološki ostao na razini događajnice, odnosno nabiranja pojedinačnih informacija. Unatoč tome je, s obzirom na iscrpnost

²³ Josip BUTURAC, *Crkveno-kulturna povijest Požege i okolice 1227-1977. Prigodom proslave 750-godišnjice života grada Požege*, Hrvatsko književno društvo sv. Ćirila i Metoda Zagreb, Zagreb 1977, 199 str., 9-56.

²⁴ ISTI, Plemićke obitelji i njihovi posjedi ili gospoštije u požeškom kraju od XIII-XVI stoljeća, *Požeški zbornik* 5, 1984, 13-28.

²⁵ Ivan MIRNIK, Novčane ostave Požeške kotline, *Vjesnik Muzeja Požeške kotline* 2-3, 1979, 83-91.

²⁶ Eleonora GEBER, Sačuvani ostaci benediktinske opatije Rudina u Muzeju požeške kotline, *Isto*, 105-135.

²⁷ Julije JANČULA, *Povijest Cernika i cernička samostanska kronika*, Julije Jančula, Cernik 1980, 346 str.

²⁸ N. dj., 28-116.

iznesenih podataka, koristan istraživačima požeškog srednjovjekovlja, uz nužne provjere i dopune.

Paškal Cvekan objavio je 1983. monografiju o požeškim franjevcima.²⁹ Glavnina teksta posvećena je kasnijem razdoblju, ali se autor osvrnuo i na srednjovjekovlje.³⁰ Njegov prikaz je bez kritičkog aparata, oslanja se uglavnom na literaturu (poglavito Buturca) i objavljene izvore, pisan je kao događajnica te stoga nije od veće pomoći istraživačima. Autor je, osim toga, velik dio teksta o srednjovjekovlju nažalost posvetio ponavljanju općih okvira požeške povijesti, tako da se o franjevcima saznaje relativno malo.

U opširnom članku iz 1983. Ante Gulin je obradio srednjovjekovni požeški kaptol i njegove pečate.³¹ Rad je zasnovan na dotadašnjoj literaturi i svim relevantnim zbirkama tiskane građe, pretežito na Smičiklasovu *Codexu*, a manjim dijelom i na arhivskoj građi. On predstavlja iscrpan, detaljan i sustavan prikaz djelatnosti srednjovjekovnog požeškog kaptola. Nakon osvrta na literaturu i građu, autor je u nastavku iscrpno raspravljao o utemeljenju i djelatnosti kaptola, zatim o uređenju i konačno o pečatima Požeškog kaptola i njihovoj ulozi u službi vjerodostojnog mjesta, popraćeno autorovim sfragističkim zapažanjima. Gulinov rad predstavlja ključan doprinos u poznavanju djelatnosti srednjovjekovnog Požeškog kaptola i nezaobilazan je pri svakoj rekonstrukciji požeškog srednjovjekovlja, posebice crkvene povijesti.

Pred kraj socijalističkog razdoblja pojavio se članak Nade Klaić o rudinskoj opatiji.³² Nakon što se u prvom dijelu osvrnula na dotadašnje rezultate i interpretacije hrvatskih autora,³³ u nastavku je vlastitom analizom izvora, i to pretežito onih iz 14. stoljeća objavljenih poglavito u Smičiklasovu *Diplomatičkom zborniku*, autorica pokušala doći do odgovora na pitanja tko su bili patroni opatije i tko je bio njen stvarni osnivač.³⁴ Pretpostavila je da je ban Borić vjerojatno bio osnivač opatije, a da su njegovi potomci bili njeni patroni. U zaključku je napomenula i da je vjerski život u Požeškoj županiji tijekom 12. stoljeća, prema sačuvanim izvorima, bio mnogo bogatiji negoli što se to u starijoj literaturi pretpostavljalo.

Krajem socijalističkog razdoblja intenzivirana su arheološka istraživanja rudinskog samostanskog kompleksa. Dubravka Sokač-Štimac tako je u nekoliko svojih radova ukazala na nalaze skeletnih grobova u unutrašnjosti rudin-

²⁹ Paškal CVEKAN, *Požeški Franjevci i njihovo djelovanje. Povijesno-kulturni prikaz sedamsto godišnjeg dolaska i djelovanja Franjevaca u Slavonskoj Požegi*, Izdaje i odgovara Paškal Cvekan, Slavonska Požega 1983, 183 str.

³⁰ N. dj., 17-50.

³¹ Ante GULIN, Srednjovjekovni požeški kaptol i njegovi pečati, *Zbornik Zavoda za povijesne znanosti IC JAZU u Zagrebu* 13, 1983, 51-105.

³² Nada KLAJIĆ, Ecclesia seu monasterium Sancti Michaelis de Rudina, *Vjesnik Muzeja Požeške kotline* 4-5, 1986, 33-59.

³³ N. dj., 33-44.

³⁴ N. dj., 44-56.

ske romaničke crkve, zatim arhitektonskih ulomaka, višebojnih romaničkih fresaka iz 12., gotičkih fresaka iz 14. te ugarske keramike s početka 16. stoljeća.³⁵

Godine 1991. iz tiska je izišla monografija o Kaptolu kod Požege.³⁶ Nekoliko autora u njoj se dotaklo srednjovjekovnog razdoblja. U sklopu svog povijesnog pregleda o Kaptolu, Josip Buturac je opširno obradio srednjovjekovno razdoblje, slijedeći svoje već ustaljene metodološke obrasce.³⁷ U monografiji se nalazi i druga verzija Gulinova teksta o Kaptolu i njegovim pečatima, strukturirana vrlo slično prvom tekstu i zasnovana uglavnom na istim izvorima i literaturi.³⁸ Zorislav Horvat je, pak, s motrišta povijesti umjetnosti i graditeljstva analizirao očuvane građevine i umjetničke spomenike u Kaptolu, dotičući se na pojedinim mjestima i srednjovjekovnog razdoblja.³⁹

3. NAJNOVIJI RADOVI O POŽEŠKOM SREDNJOVJEKOVLJU

Interes hrvatske historiografije za povijest požeškog srednjovjekovlja nov je zamah dobio nakon Domovinskog rata, tijekom posljednjih desetak godina. Pojavili su se mlađi istraživači, čija su se mjesta rada i profesionalni interesi blisko vezali za prostor Slavonije i njenog srednjovjekovlja, pa tako i Požeštine. Imena Stanka Andrića, Marije Karbić i Lovorke Čoralić nezaobilazna su danas pri svakom pokušaju istraživanja slavonskog (i požeškog) srednjovjekovlja. Radovi koje su navedeno troje autora objavili od 1998. do danas bitno su unaprijedili poznavanje požeškog srednjovjekovlja. Glavnina navedenih radova je i s metodološkog motrišta predstavljala osvježenje te su bitno osuvremenili pristup već ranije naznačenim ili analiziranim temama, uz uvođenje nekih potpuno novih, donedavno sasvim neistraženih područja, na kojima su zahvaljujući spomenutim autorima postignuti pionirski rezultati.

Tomislav Đurić se 1994. vrlo sažeto osvrnuo na cerničku srednjovjekovnu baštinu, navodeći da se cernička utvrda spominje u izvorima od 1372. i da je bila vezana uz stolovanje cerničkih plemića Berislavića, odnosno Desislavića, Dežefijevaca (Deževića) koji nose pridjev *nobiles de Chernuk*. Utvrda je, navodi Đurić, bila u funkciji i u vlasti plemstva sve do 1563. kada

³⁵ Dubravka SOKAČ-ŠTIMAC, Prvi rezultati arheoloških iskopavanja na Rudini u požeškoj kotlini, *Vjesnik Muzeja požeške kotline* 4-5, 1986, 5-32; ISTA, Arheološka istraživanja Rudina kod Slavonske Požege, *Obavijesti Hrvatskog arheološkog društva* 19, br. 2, 1987, 36-38; Dubravka SOKAČ-ŠTIMAC – Tone PAPIĆ, Rudina kod Slavonske Požege, *Arheološki pregled* 28, 1987, 175-179.

³⁶ Filip POTREBICA (ur.), *Kaptol 1221-1991*, Mjesna zajednica Kaptol, Kaptol 1991, 213 str.

³⁷ N. dj., 29-48.

³⁸ N. dj., 81-94.

³⁹ N. dj., 95-108.

su je zauzeli Osmanlije.⁴⁰ Iste je godine Mirko Marković u svojoj opširnoj monografiji o Brodu donio i pregled srednjovjekovne povijesti Broda i brodskog kraja, zasnovan na literaturi i zbirkama objavljene građe.⁴¹ S obzirom na pripadnost znatnog dijela navedenog područja Požeškoj županiji u srednjem vijeku, Markovićev je tekst vrlo relevantan. U njemu se navodi niz podataka iz izvora te topografskih i posjedovnih rekonstrukcija važnih za povijest srednjovjekovne Požeštine.

Radovi i monografije Stanka Andrića predstavljaju značajan segment najnovije historiografije o Požegi i Požeštini u srednjem vijeku. Erudit, književnik i povjesničar, klasični filolog, romanist, historičarski izgrađen na engleskom jeziku u inozemstvu, Andrić je svoja bogata znanja, stručnu i jezičnu kompetenciju, ugradio u vlastita istraživanja slavonskog srednjovjekovlja. Glede Požeštine, njegov prvi istraživački članak objavljen je pred točno deset godina, a posvećen je najznamenitijem spomeniku Požeštine, fascinantnoj benediktinskoj opatiji Sv. Mihovila na Rudini.⁴² Autorova analiza zasnovana je na relevantnoj domaćoj i stranoj literaturi o ovoj opatiji i benediktinskom redu te na objavljenoj, ali velikim dijelom i neobjavljenoj građi, što joj daje posebnu vrijednost. Andrić je u članku iznio sve podatke o samostanu temeljem sačuvanih dokumenata, u vremenskom rasponu od 1279. do 1526., donijevši na kraju članka i kronološki pregled izravnih vijesti o samostanu. Ustvrdio je da je riječ o jednom od najbolje dokumentiranih benediktinskih srednjovjekovnih samostana u unutrašnjosti današnje Hrvatske. Analiza mu je omogućila rekonstrukciju odnosa samostana i njegovih patrona, samostanskih posjeda te funkcija pojedinih opata i njihova slijeda na opatskoj dužnosti. No autor je naglasio da u izvorima ne postoje značajnije informacije o unutarnjem životu i svakodnevici redovnika, niti je točno poznato vrijeme nastanka samostana, kao ni ime osnivača i prvog patrona samostana. Za ranije iznošenu pretpostavku da je to bio bosanski ban Borić, autor smatra da nema dovoljno dokaza. Nakon nepoznatih ranih patrona rudinske opatije, Andrić je kao takve naveo Podvrške, Cerničke i Godesanske (istodobno), zatim Tamásyje, Héderváryje i konačno ponovno Cerničke.

Već u sljedećem broju istog časopisa Andrić je objavio još jednu opsežniju studiju, ovaj puta o kutjevskim cistercitema.⁴³ Članak je koncepcijski jednak onom već navedenom o Rudini - metodologija istraživanja, korišteni izvori i literatura su istoga tipa. Rad je predstavljao nov rezultat autorova

⁴⁰ Tomislav ĐURIĆ, Kulturno-povijesna baština Cernika i okolice, u: *Sedam stoljeća Cernika. Zbornik radova*, Hrvatsko društvo folklorista – Nakladna kuća "Dr. Feletar", Cernik 1994, 187 str., 13-17.

⁴¹ Mirko MARKOVIĆ, *Brod. Kulturno-povijesna monografija*, Matica hrvatska, Slavonski Brod 1994, 332 str., 67-87.

⁴² Stanko ANDRIĆ, Benediktinski samostan sv. Mihovila Arkandela na Rudini, *Zlatna dolina: godišnjak Požeštine* 4, br. 1, 1998, 31-57.

⁴³ ISTI, Pregled povijesti cistercitske opatije Blažene Djevice Marije u Kutjevu (Honesti Vallis), *Zlatna dolina: godišnjak Požeštine* 5, br. 1, 1999, 63-90.

va sustavnog interesa, već tih godina iskazivanog, za proučavanje povijesti crkvenih institucija srednjovjekovne Slavonije. Poput prethodnog članka, i u ovom je autor na kraju donio kronološki pregled izravnih vijesti o kutjevskom samostanu. Andrić ga je pratio od osnutka 1232. do gašenja, vjerojatno oko 1530. godine. Među sačuvanim ispravama kutjevskog samostana autor je definirao četiri grupe: dokumente Svete Stolice o imenovanju opata i njihovim beneficijima, zatim kapitule cistercijskog reda koji spominju Kutjevo, isprave o samostanskim posjedima i posjedovnim sporovima te konačno kraljevske isprave koje reguliraju pitanje patronata nad samostanom. Prema ispravi iz 1282. zaključuje se, naveo je Andrić, o funkciji samostana kao mjesta javne vjere (*locus credibilis*), a sačuvana je i svečana isprava iz 1460. o ustoličenju tadašnjeg opata.

U jednoj od Andrićevih monografija o slavenskoj srednjovjekovnoj povijesti, koja u stvari predstavlja zbirku autorovih do tada već objavljenih važnih rasprava u stručnoj periodici i zbornicima radova, na više se mjesta dotiče Požega, iako se nijedan od navedenih radova njome detaljnije ne bavi.⁴⁴ U raspravi o topografiji i hidrografiji psunjsko-papučkog kraja Andrić je dotakao i problem ubikacije posjeda Koprivna i Zelna koji su pripadali rudinskoj opatiji.⁴⁵ Pri tome je ispravio ranije ubikacije ovih posjeda u literaturi (primjerice one Nade Klaić) koje su se zasnivale na Fejérovej zbirci tiskanih izvora, a koje je sam Fejér, naveo je Andrić, iz izvornika netočno prenio.⁴⁶ Tim povodom autor je s pravom ukazao na potrebu redovite provjere starijih tiskanih zbirki građe u izvornicima. Slično se Andrić dotakao pojedinih posjeda na području Požeštine kada je raspravljao o djelovanju benediktinskog samostana u Bijeloj kod Daruvara i benediktinske opatije Svete Margarete u Grabovu tijekom razvijenog i kasnog srednjeg vijeka.⁴⁷

U svom najnovijem prilogu o srednjovjekovnoj Požeštini Andrić se pozabavio određivanjem granica i opsega Požeške županije u srednjem vijeku.⁴⁸ Analiza je obuhvatila razdoblje od dolaska Mađara u Panonsku nizinu krajem 9. stoljeća do osmanskih osvajanja u 16. stoljeću. Autor je u radu obradio mnoga važna pitanja, primjerice uspostavu razgraničenja između zagrebačke i pečuške biskupije, posebne kraljevske i herceške nadležnosti

⁴⁴ ISTI, *Potonuli svijet: rasprave o slavenskom i srijemskom srednjovjekovlju*, Hrvatski institut za povijest – podružnica za povijest Slavonije, Srijema i Baranje – Grafika d. o. o. Osijek, SlavonSKI Brod 2001, 48, 49, 58, 61-63, 65, 66, 74, 84, 87, 88, 91, 95, 97, 100, 102, 103, 113-115, 118, 139, 144, 149, 173, 178, 250, 251, 262, 268, 269, 277, 281.

⁴⁵ ISTI, Prilog srednjovjekovnoj topografiji i hidrografiji psunjsko-papučkog kraja, *Scrinia Slavonica* 3, 2003, 70-94.

⁴⁶ N. dj., 88-93.

⁴⁷ ISTI, Benediktinska opatija Svete Margarete u Grabovu i njezin odnos prema benediktinskom samostanu u Bijeli, *Scrinia Slavonica* 5, 2005, 62-98; Benediktinski samostan Svete Margarete u Bijeli, *Tkalčić* 9, 2005, 9-122.

⁴⁸ ISTI, Područje Požeške županije u srednjem vijeku, u: *Raukarov zbornik. Zbornik u čast Tomislava Raukara*, ur. Neven Budak, FF press, Zagreb 2005, 225-244.

nad zemljoposjedima i županijom požeškom, a zatim je analizirao požeški arhidakonat i zborni kaptol sv. Petra. Posebnu je pozornost posvetio složenim i višestoljetnim odnosima Požeštine s Bosnom. Pri kraju teksta autor je analizirao i dolazak Osmanlija na ovo područje te rastuću opasnost od njih. Zatim je ukazao na požeško podrijetlo velikaške i kasnije kraljevske obitelji Zapolja/Szapolyai, da bi tekst okončao kratkim pregledom konačnih osmanskih osvajanja na području Požeštine u 16. stoljeću.

Posljednjih godina važan pomak u istraživanju požeškog srednjovjekovlja predstavljaju radovi Marije Karbić. Iako u svom magistarskom radu nije koristila izvore o gradu Požegi,⁴⁹ autoričini zaključci mogu dobro poslužiti kao osnovica za usporedbe i buduća istraživanja na požeškom materijalu, a daju i referentni okvir za proučavanje tematike obitelji u srednjovjekovnoj Slavoniji. Isto vrijedi i za članke nastale na tragu autoričina magistarskog rada.⁵⁰

Marija Karbić posvetila je poseban članak plemstvu njemačkog podrijetla na području Požeške županije.⁵¹ Zaključila je da su oni bili podrijetlom iz plemićkih rodova koji su tijekom 11. i 12. stoljeća doselili iz njemačkog govornog područja u Ugarsku i koji su imali važnu ulogu u Ugarsko-Hrvatskom Kraljevstvu. Od njih je na požeškom području pronašla rodove Jak, Hahot, Hont-Pazmany i Heder. Od roda Heder na požeškom su području bili prisutni grana Hédervárijia te kuće Tamásija i Hercega od Szekcsóa iz grane Gisingovaca. Neki od članova navedenih rodova na požeškom području obnašali su važne dužnosti u državnom aparatu, kao primjerice Lovro i Emerik Hédervári koji su sredinom 15. stoljeća bili požeški župani, a neki od pripadnika rodova spominjali su se i kao zemljoposjednici. No autorica je, ipak, zaključila da pripadnici ovih rodova nisu igrali odlučujuću ulogu na području županije, iako je tu ocjenu djelomice relativizirala navodom o malobrojnim očuvanim izvorima. Ovaj rad predstavlja iskorak u poznavanju požeškog srednjovjekovlja u njegovu segmentu koji je do tada bio gotovo potpuno izvan istraživačke pozornosti.

⁴⁹ Marija KARBIĆ, *Obitelj u gradskim naseljima srednjovjekovne Slavonije (13.-16. stoljeće)*, magistarski rad, Filozofski fakultet, Zagreb 2001, 133 str., neobjavljeno.

⁵⁰ ISTA, Što znamo o nezakonitoj djeci u gradskim naseljima u međurječju Save i Drave tijekom srednjeg vijeka?, *Scrinia Slavonica* 2, 2002, 168-177; Prilog poznavanju položaja djece u srednjovjekovnim gradskim naseljima u međurječju Drave i Save, *Scrinia Slavonica* 3, 2003, 57-70; Položaj djece u gradskim naseljima u međurječju Save i Drave tijekom srednjega vijeka, *Kolo* 13, 2004, 312-324. Usporedi i sljedeće radove: ISTA, "«Nije, naime, njezina duša drugačija nego kod muškarca» - položaj žene u gradskim naseljima međurječja Save i Drave u razvijenom i kasnom srednjem vijeku", u: *Žene u Hrvatskoj. Ženska i kulturna povijest*, priredila A. Feldman, Institut "Vlado Gotovac" – Ženska infoteka, Zagreb 2004, 57-76; ISTA, "«*Proximi et consanguinei*». Prilog poznavanju značenja rodbinskih veza u gradskim naseljima međurječja Save i Drave tijekom srednjeg vijeka", u: *Raukarov zbornik. Zbornik u čast Tomislava Raukara*, ur. N. Budak, FF press, Zagreb 2005, 245-262.

⁵¹ ISTA, Plemićki rodovi njemačkog podrijetla u Požeškoj županiji tijekom srednjeg vijeka, *Godišnjak Njemačke narodnosne zajednice* 10, 2003, 67-76.

Prekretnicu u suvremenim istraživanjima srednjovjekovne požeške povijesti predstavljala je do danas neobjavljena doktorska disertacija spomenute autorice.⁵² Ona je, slijedeći najnovija europska i svjetska istraživanja problematike srednjovjekovnog plemstva te suvremene metodološke postavke, proučila rod Borića bana, plemićki rod od velikog značaja za požeško srednjovjekovlje. Osvrnuvši se na izvore i historiografiju, autorica je zatim ukratko prikazala povijest roda od prve pojave u izvorima do pada Slavonije pod Osmanlije. Detaljno je analizirala strukturu tog plemićkog roda i njegovo funkcioniranje, njihove zemljišne posjede, zajedničke simbole, ime, tradiciju i kulturna mjesta. U vrlo korisnim priložima autorica je donijela rodoslovlje roda Borića bana, popis njegovih poznatih pripadnika te karte njihovih posjeda. Karbić je zaključila da su, iako je sam ban Borić pripadao velikaškom sloju, pripadnici njegova roda kasnije većinom pripadali lokalnom plemstvu Požeške županije te su se tek krajem 15. stoljeća pojedini njegovi pripadnici uspjeli izdici u velikaški sloj. U razvoju roda odredila je dvije faze: u prvoj su pripadnici roda uvijek takvu odrednicu dodavali uz svoje ime, a u 14. stoljeću takvo je određivanje bilo sve rjeđe i zamijenilo ga je označavanje pripadnosti određenoj grani obitelji, na koje se rod sve više dijelio. Podjela roda bila je, navela je autorica, praćena i podjelom zemljoposjeda na obitelji, koja je započela još od vremena unuka Borića bana, a posjedi su se počeli dijeliti na one u zapadnom i one u istočnom dijelu Požeške županije. No jake veze između članova roda, smatra ona, održale su se i kasnije, što se vidi u nastojanjima da se, bilo pravom prvokupa ili otkupom ranije otuđenih posjeda, posjedi koji su ranije pripadali rodu zadrže u njegovim rukama. Povezanost pripadnika roda iskazivala se, navela je Karbić, u zajedničkim akcijama njegovih pripadnika, u patronatstvu nad benediktinskom opatijom sv. Mihovila u Rudini te u postojanju kapetana plemića Borića bana. Autorica je napomenula i da je svakodnevni život dovodio, o čemu svjedoče izvori, do čestih sukoba oko posjeda i raznih nasilja između pojedinih članova roda. Zanimljivo je napomenuti da autorica nije prihvatila Andrićevu skepsu prema patronatskoj ulozi bana Borića nad rudinskom opatijom, argumentirajući to činjenicom da se skoro za sve rudinske patrone tijekom 14. stoljeća može dokazati da su bili pripadnici plemićkog roda Borića bana.⁵³ Godine 2005. i 2007. objavljeni su i autoričini članci o posjedima roda Borića bana te o njihovoj povijesti od 13. do 15. stoljeća koji predstavljaju, u manjem opsegu prerađene, dijelove njene disertacije.⁵⁴

⁵² ISTA, *Rod Borića bana: primjer plemićkog roda u srednjovjekovnoj Požeškoj županiji*, doktorska disertacija, Filozofski fakultet, Zagreb 2005, 296 str., neobjavljeno.

⁵³ N. dj., 192.

⁵⁴ ISTA, *Posjedi plemićkog roda Borića bana do sredine XIV. stoljeća*, *Scrinia Slavonica* 5, 2005, 48-61; *Od plemićkog roda do plemenite obitelji. Rod Borića bana iz Požeške županije od 13. do 15. st.*, u: Suzana MILJAN – Marko JERKOVIĆ (ur.), *Izabrane teme iz hrvatske povijesti. Zbornik radova sa znanstvenih kolokvija Dies historiae 2004.-2006.*, Društvo studenata povijesti "Ivan Lučić-Lucius", Zagreb 2007, 141-153.

Marija Karbić se nakon 2005. pozabavila i problemom statusa srednjovjekovnih slavonskih plemkinja.⁵⁵ Analizirala je njihov položaj u odnosu na pravo nasljeđivanja putem institucije djevojačke četvrtine (*quarta filialis*), dijela nasljedstva koji je pripadao kćerima. U radu je Karbić analizirala njihove poslovne mogućnosti, pitanja miraza, udovičkih prava, skrbništva kao i problem brakova plemkinja s neplemićima, zajedno s njihovim posljedicama na bračne drugove i djecu rođenu u takvim zajednicama. Na više mjesta u tekstu autorica je navela pojedinačne primjere s područja Požege i Požeške županije.⁵⁶

Ista autorica je također raspravljala o svakodnevici srednjovjekovnih slavonskih gradskih naselja.⁵⁷ Iako u radu nije koristila požešku, već pretežito zagrebačku i varaždinsku građu, zaključci do kojih je došla mogu se, uz određene ograde, koristiti i pri budućim istraživanjima urbane povijesti Požege.

U sklopu svojih višegodišnjih istraživanja migracija iz hrvatskih povijesnih pokrajina u Veneciju, u nekoliko radova se doseljenika iz Požege dotakla Lovorka Čoralić. Autoričini prilozi otvaraju uvid u ranije potpuno neistraženu tematiku iz požeške srednjovjekovne povijesti. U prilogu iz 1991.,⁵⁸ nastalom temeljem građe u Mletačkom državnom arhivu, autorica je utvrdila oporuke sedmorice doseljenika iz Požege u vremenskom intervalu od 1422. do 1576. godine. Nakon provedene analize Čoralić je zaključila da se doseljavanje i djelovanje Požežana u Veneciji može najvećim dijelom datirati u 15. stoljeće, što je dio općeg trenda migracija iz hrvatskih zemalja, povezanog poglavito s osmanskim provalama i pustošenjima. Svi Požežani nastanjeni u Veneciji, utvrdila je autorica, pripadali su sloju pučana, a većinom su se bavili skromno plaćenim zanimanjima, po čemu su bili tipični za onovremene doseljenike s istočne obale Jadrana u Veneciji.

Čoralić je 1997. objavila šest oporuka naseljenika iz Požege te dijelove iz tri oporuke drugih hrvatskih naseljenika u Veneciji iz 15. i 16. stoljeća koje su također sadržavale podatke o Požežanima.⁵⁹ Autorica se temi doseljenika iz požeškog kraja u Veneciju vratila u sklopu šire analize prisutnosti doseljenika iz Ugarske.⁶⁰ Jedina referenca na Požegu u ovom radu jest da su od slavonskih imigranata u mletačkim izvorima izrijekom spomenuti oni iz Vaške

⁵⁵ ISTA, Položaj plemkinja u Slavoniji tijekom srednjeg vijeka, *Historijski zbornik* 59, 2006, 15-31.

⁵⁶ Na str. 20, 22, 23, 26, 27, 29.

⁵⁷ ISTA, Svakodnevica u gradskim naseljima srednjovjekovne Slavonije, *Kolo. Časopis Matice hrvatske* 16, br. 4, 2006, 178-187.

⁵⁸ Lovorka ČORALIĆ, Doseljenici iz Požege u Veneciju u XV. i XVI. stoljeću, *Osječki zbornik* 21, 1991, 87-98.

⁵⁹ ISTA, Gradivo o požeškim iseljenicima u Mletačkom državnom arhivu, *Glasnik arhiva Slavonije i Baranje* 4, 1997, 217-222.

⁶⁰ ISTA, Useljenici "de partibus Ungarie" i njihove veze s hrvatskom zajednicom u Mlecima, *Scrinia Slavonica* 3, 2003, 30-56.

i Požege, potonjih ukupno devetero.⁶¹ U sljedećem radu, objavljenom iste 2003. godine, autorica je problematizirala migracije iz srednjovjekovne Slavonije u Veneciju.⁶² Istakla je da su od svih doseljenika iz Slavonije jedino oni iz Požege navedeni s točnim mjestom podrijetla, međutim tu činjenicu nije dalje razradila i komentirala. Kao i u ranijim radovima, bitno je veću pozornost posvetila životu doseljenika u novoj sredini.

Sredinom devedesetih godina 20. stoljeća posthumno su izišla iz tiska dva značajna rada Josipa Buturca, čiji stvarni nastanak pripada drugom razdoblju, ali ih na ovom mjestu uvrštavamo zbog godine objave. Prvi rad jest uvodna studija za autorovo izdanje požeških srednjovjekovnih izvora.⁶³ Značajan je i njegov rad objavljen iste 1995. godine, u kojem je na četrdesetak stranica teksta dao svojevrsan sukus višegodišnjih vlastitih istraživanja požeškog srednjovjekovlja.⁶⁴ Ova dva rada odlikuju se istim značajkama kao i raniji Buturčevi prinosi. Riječ je o savjesnom i detaljnom nizanju informacija iz brojne literature i raznovrsnih izvora, što čitateljima omogućava solidno upoznavanje s osnovnim okvirom požeške srednjovjekovne povijesti. U tome i jest neprijeporna vrijednost Buturčevih radova. No i u svojim posljednjim studijama autor je čvrsto ostao na konceptu događajne povijesti, jednakom onom u najranijim radovima. Osim kritičke revizije autorovih čitanja, transkripcija i dr., ono što je neophodno u budućim istraživanjima svakako je, na osnovi neospornih Buturčevih rezultata, suvremenim metodološkim pristupima i kategorijalnim aparatom započeti istraživanja niza problemskih cjelina koje se otvaraju navedenim radovima.

Pred desetak godina na stranicama jednog časopisa začela se, ali u istom broju i utrnila, zanimljiva polemika dvojice istaknutih historičara, jednog mađarskog (Pála Engela) i jednog hrvatskog (Nenada Moačanina) o čitanju određenog broja toponima u srednjovjekovnoj Požeštini, u usporedbi s kasnijom građom iz osmanskog razdoblja.⁶⁵ Problemi su u tekstovima obojice autora otvoreni, međutim nisu dalje razrađivani, a jedan od sudionika polemike (Engel) danas više, nažalost, nije među živima.

Početak ovog stoljeća iz tiska je izišla i vrlo važna monografija Ante Gulina o hrvatskim srednjovjekovnim kaptolima.⁶⁶ U njoj se nalazi i opširno

⁶¹ N. dj., 34.

⁶² ISTA, Na drugoj obali Jadrana: migracije iz Slavonije u Mletke od XV. do XVII. stoljeća (primjer Požege), *Migracijske i etničke teme* 19, br. 1, 2003, 97-110.

⁶³ Josip BUTURAC, *Pisani spomenici Požege i okolice 1210-1536*, Naklada Slap, Jastrebarsko 1995, 11-51.

⁶⁴ ISTI, Požege i okolica u srednjem vijeku, *Zlatna dolina: godišnjak Požeštine* 1, br. 1, 1995, 7-48.

⁶⁵ Pál ENGEL, Novi izvori za srednjovjekovnu topografiju Požege. Nenad Moačanin: *Požega i Požeština u sklopu Osmanlijskog Carstva (1537-1691)*, Jastrebarsko 1997., *Radovi Zavoda za hrvatsku povijest* 30, 1997, 291-293; Nenad MOAČANIN, Osmansko-turski porezni propisi i historijska geografija (osvrtno na primjedbe P. Engela), *Isto*, 294-299.

⁶⁶ Ante GULIN, *Hrvatski srednjovjekovni kaptoli. Loca credibilia sjeverne i središnje Hrvatske*, Golden marketing, Zagreb 2001, 229 str., 107-148.

poglavlje o požeškom kaptolu, u kojem se autor najprije iscrpno osvrnuo na literaturu i građu o požeškom kaptolu, da bi u nastavku pratio utemeljenje i djelatnost Požeškog kaptola te zatim njegovo ustrojstvo i ulogu kao mjesta javne vjere (*locus credibilis*). Autor se služio Smičiklasovim *Codexom* i drugim tiskanim zbirkama izvora, ali dijelom i neobjavljenom arhivskom građom. Ovaj rad predstavlja dopunjenu i prerađenu verziju autorova već objavljena rada o požeškom kaptolu iz 1983. godine.

Požeškog srednjovjekovlja dotakli su se posljednjih godina u svojim radovima i pojedini povjesničari umjetnosti, arheolozi, arhitekti i građevinari. Nove rezultate arheoloških istraživanja požeškog srednjovjekovlja objavila je pred desetak godina Dubravka Sokač-Štimac.⁶⁷ Petnaestak kilometara zapadno od Požege otkriveni su temelji romaničke rotunde s ostacima fresaka, dijelovima arhitekture, ulomkom kamena s natpisom i ostacima ljudskih kostiju. Crkva kružnog oblika s apsidom na istoku ostatak je romaničkog sakralnog zdanja iz 12./13. stoljeća.

Za rekonstrukciju požeškog srednjovjekovlja posebno je značajna bogato ilustrirana monografija navedene autorice, u suradnji s Lidijom Ivančević Španiček, o rudinskoj opatiji.⁶⁸ Monografija je zaključni rezultat dugogodišnjih arheoloških istraživanja. Popraćena je kratkim, preglednim tekstovima o povijesnom kontekstu, zatim o benediktinskom redu, o povijesti arheoloških istraživanja na lokalitetu te o tamošnjim romaničkim spomenicima. Osobito je važno da su svi navedeni tekstovi objavljeni paralelno na hrvatskom, engleskom i njemačkom jeziku.⁶⁹ Posebnu vrijednost predstavlja bogat slikovni materijal (fotografije u boji) s najvažnijim rudinskim nalazima, nezaobilazan kod svake analize problematike ove opatije.⁷⁰

Prikaz o povijesti Kamengrada sastavio je Juraj Zelić iz Uprave Hrvatskih šuma u Požezi.⁷¹ Kako autor nije povjesničar, njegov tekst se oslanja na raniju literaturu, za srednji vijek poglavito na Bösendorfera i Buturca u prikazu povijesti, gospodarstva i stanovništva Kamengrada. S obzirom da Zelić nije koristio izvore, a tekst ne sadrži kritički aparat, nije od veće pomoći istraživačima.

Filip Potrebica napisao je tekst o srednjovjekovlju Požege i Požeštine koji mu je posthumno objavljen 2004., za monografiju o požeškoj kulturnoj baštini.⁷² Tekst je pregledan, nema kritičkog aparata, donosi ukratko najva-

⁶⁷ Dubravka SOKAČ-ŠTIMAC, Romanička rotonda na nalazištu "Kuzma" kod Požege, *Obavijesti Hrvatskog arheološkog društva* 30, br. 2, 1998, 70-71.

⁶⁸ Dubravka SOKAČ-ŠTIMAC – Lidija IVANČEVIĆ ŠPANIČEK, *Rudina: benediktinska opatija sv. Mihovila*, "Bolta" d. o. o. Požega – Gradski muzej Požega, Požega 1997, 120 str.

⁶⁹ N. dj., 11-79.

⁷⁰ N. dj., 81-120.

⁷¹ Juraj ZELIĆ, Kamengrad u kamenskom kraju, *Zlatna dolina: godišnjak Požeštine* 4, br. 1, 1998, 183-198.

⁷² Filip POTREBICA, Požega i Požeška županija u srednjem vijeku, u: *Kulturna baština Požege i Požeštine*, "Spin Valis" d. d. za proizvodnju namještaja, Požega 2004, 37-50.

žnije pojedinačne podatke, a oslanja se na starije autore, poglavito na Buturca. Fotografije i crteži obogaćuju tekst, a posebice su vrijedne fotografije u boji rudinske opatije iz ptičje perspektive te tamošnje spomeničke plastike.

Branko Nadilo je, temeljem objavljene literature, dao pregled utvrda na području Pšunja i Požeške gore.⁷³ Iz srednjeg vijeka izdvojio je utvrde Cernik, Gračanicu i Podvrško, opisao njihovu povijest, naveo njihove vlasnike kroz povijest i konačnu sudbinu. Rad predstavlja kompilaciju već poznatih podataka o tim utverdama, bez kritičkog aparata, međutim vrijedni su prilozi crteži i fotografije ove i inače slabije istražene te nedovoljno vrednovane spomeničke baštine. Iste napomene vrijede i za rad navedenog autora u sljedećem broju istoga časopisa,⁷⁴ u kojem je obradio staru požešku utvrdu, zatim utvrđeni požeški kaptol te utvrde Vrhovci, Dolac i Viškovci.

Ivan Srša autor je monografije o požeškoj crkvi sv. Lovre.⁷⁵ Temeljem dostupne literature i izvora, autor je u prvom dijelu monografije raspravljao o imenu grada Požege, tumačenju tog toponima, o razvoju grada i podgrađa, osnivanju zbornog kaptola sv. Petra i širenju podgrađa, oblikovanju središnjeg požeškog trga te o kraljičinom trgovištu Požega.⁷⁶ Zatim je iznio historijat nastanka crkve sv. Lovre, pitanje njena titulara i prvotne namjene, osvrnuo se na vrijeme gradnje crkve i iznio pretpostavke o mogućim pokroviteljima i utjecajima. Zatim je pratio slojeve same crkve, od arheološkog, preko prve graditeljske mijene, druge gotičke te konačno treće gotičko-renesansne faze.⁷⁷ Kao i u monografiji o rudinskoj opatiji, posebnu vrijednost ovoga djela predstavlja bogat ilustrativni materijal (crteži, slike i fotografije), dok se tekstualni dio uglavnom oslanja na već dostignute spoznaje i ne nudi značajno nove interpretacije.

ZAKLJUČAK

Sažimajući pregled dostignuća hrvatske historiografije u posljednjem stoljeću o Požezi i Požeškoj županiji u razvijenom i kasnom srednjem vijeku, može se ustvrditi da su još u razdoblju do 1945. postignuti značajni, temeljni rezultati u poznavanju požeškog srednjovjekovlja, u skladu s do tada dominirajućom metodološkom paradigmom. Drugim riječima, najvažniji su izvori konzultirani, događajnica je više-manje uspješno rekonstruirana, te-

⁷³ Branko NADILO, Utrvrde na južnim obroncima Pšunja i Požeške gore, *Građevinar* 56, br. 12, 2004, 775-783.

⁷⁴ ISTI, Tvrđave i kašteli Požeške kotline, *Građevinar* 57, br. 1, 2005, 55-63.

⁷⁵ Ivan SRŠA, *Požega, crkva sv. Lovre*, Ministarstvo kulture RH. Uprava za zaštitu kulturne baštine, Zagreb 2005, 101 str.

⁷⁶ N. dj., 7-16.

⁷⁷ N. dj., 16-49.

meljne su činjenice i interpretacije iznesene. Razdoblje 1945-1990 označilo je, s rijetkim izuzecima poput Josipa Adamčeka, Anđele Horvat i Nade Klaić, zastoj u razvoju studija o požeškom srednjovjekovlju, ne toliko po količini radova i temama koje su se otvarale, već po metodološkom pristupu koji je većinom ostao na istoj razini kao i u prvoj polovici 20. stoljeća. Tek nakon 1990. počele su se otvarati nove teme i problemi požeškog srednjovjekovlja, s novim metodološkim pristupima, od strane pojedinih pripadnika srednje i mlađe generacije hrvatskih historičara. Za očekivati je da će se tim tragom istraživanja nastaviti i intenzivirati. Solidni temelji su ipak već postavljeni, zaslugom starijih generacija povjesničara i znanstvenika srodnih disciplina.

Posebnu temu u vezi s požeškim srednjovjekovljem predstavljaju rezultati mađarske historiografije o kojoj na ovom mjestu, zbog ograničenog prostora, nije moglo biti riječi. No niz se autora, od Fejéra i Csánkija do Engela, ne može danas zaobići u bilo kakvom ozbiljnom bavljenju požeškim srednjovjekovljem. Uz brojne sličnosti s našim autorima, postoje i određene specifičnosti u naglascima mađarskih historičara, proizišle iz djelomice različitog polaznog motrišta dviju historiografija na procese u sklopu zajedničke povijesti. Upravo u plodnoj diskusiji i razmjeni mišljenja s mađarskim kolegama trebalo bi tražiti jedan od puteva produbljavanja i osuvremenjivanja spoznaja naše historiografije o povijesti srednjovjekovne Požeštine. Zadatak je to koji predstoji ovoj i narednim generacijama hrvatskih povjesničara.

Summary

CROATIAN HISTORIOGRAPHY ABOUT POŽEGA AND THE POŽEGA COUNTY IN THE HIGH AND LATE MIDDLE AGES

In this paper the author made an overview of the Croatian historiography during the last century on the Town and County of Požega in the Middle Ages. Following the literature in the diachronic perspective, he grouped the various books and articles into three groups: firstly, those that were written till the end of the World War II, secondly, the ones from the socialist period (1945-1990), and finally those that were written after 1990. The author focused his attention on the methodological concepts of various authors and some specific features of each of the above-mentioned periods in historiography. In the conclusion the author gave several suggestions how to make a step forward in the research on medieval Požega.

Summarizing the achievements of Croatian historiography dealing with Požega and the Požega County in the High and Late Middle Ages during the last century, we may state that important results in the understanding of the medieval period in Požega have been accomplished by 1945, in accordance with the methodological paradigm that had thus far been dominant. In other words, the most important sources were consulted, the events more or less successfully reconstructed, and basic facts and interpretations presented. The period between 1945 and 1990 was a time of a standstill in the development of the studies of the medieval period in Požega, with rare exceptions such as Josip Adamček, Anđela Horvat and Nada Klaić, not so much in terms of the amount of works and the subjects that were opened, but in terms of methodological approach, which largely remained at the same level as in the first half of the 20th century. New topics and problems of the medieval period in Požega, with new methodological approaches, started to be opened only after 1990 by members of the middle and younger generation of Croatian historians. We can expect the research to continue and intensify along the same lines. Solid bases have already been laid, which is the merit of older generations of historians and scholars of related disciplines.

The results of the Hungarian historiography, which the limited space prevented us from discussing here, are a special subject associated with the medieval period in Požega. Today many authors, from Gy. Fejér and D. Csánki to P. Engel, cannot be bypassed in any serious study of the medieval period in Požega. In addition to numerous similarities with our authors, there are certain specific characteristics in the emphases of the Hungarian historians, in part derived from the different starting points of the two historiographies discussing processes within common history. A fruitful discussion and an exchange of opinions with Hungarian colleagues should be one of the ways to deepen and modernize the understandings of our historiography about the history of the Požega region in the Middle Ages. It is the task of this generation of Croatian historians and of the generations to come.

(Sažetak prevela: Ana Levak Sabolović)

Key words: town of Požega, County of Požega, Middle Ages, historiography, overview.